

OGRODY HISZPAŃSKO-ARABSKIE ORAZ OGRODY ANTONIO GAUDIEGO, DWA STYLE EUROPEJSKIEJ SZTUKI OGRODOWEJ

SPANISH-ARABIC GARDENS AND ANTONIO GAUDI'S GARDENS; TWO STYLES OF EUROPEAN GARDEN ART

Witold Pau Burkiewicz

mgr inż. arch.

Członek Królewskiej Katalońskiej Akademii Sztuk Pięknych w Barcelonie
Współpracownik Real Catedra Gaudi
Wyższa Szkoła Architektury w Barcelonie

STRESZCZENIE

Ogrody hiszpańsko-arabskie oraz ogrody Antonio Gaudiego, reprezentują dwa style europejskiej sztuki ogrodowej. Obydwa powstały na Półwyspie Iberyjskim, gdzie od wieków spotykały się i przenikały kultury oraz cywilizacje basenu Morza Śródziemnego. Owo kulturalne dziedzictwo, niezwyklej krajobraz ziemi hiszpańskiej oraz duchowość i mistycyzm miały decydujący wpływ na powstanie obydwu stylów.

Słowa kluczowe: Ogrody hiszpańsko –arabskie, sztuka ogrodów, islam, krajobraz, Gaudi, architektura organiczna, natura i sztuka.

ABSTRACT

The Spanish–Arabic gardens and Antonio Gaudi gardens represent two styles of European garden art. Both of them originated in the Iberian Peninsula where the civilisation and culture of the Mediterranean Sea interfaced and intermingled for centuries. This cultural heritage, extraordinary landscape of Spanish lands and spirituality as well as mysticism had a decisive influence on the formation of these two styles.

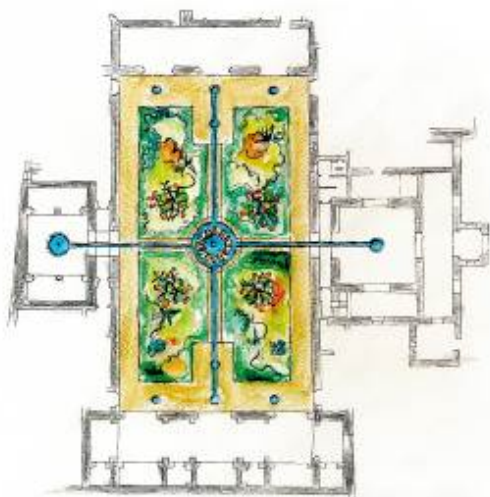
Keywords: Spanish–Arabic gardens; garden art; Islam; landscape; Gaudi; organic architecture; nature; art.

WSTĘP - OGRÓD, NIEZWYKŁA KREACJA ARTYSTYCZNA

Historia sztuki ogrodowej a szerzej sztuki tworzenia krajobrazu, jest częścią historii sztuki i częścią bodaj najbardziej piękną. Jest również dziedziną sztuki najbardziej złożoną, zakomponowaną i stworzoną ze wszystkich dziedzin sztuki, przynajmniej w pojęciu klasycznym. Ogród tworzy więc architektura, ale też rzeźba, malarstwo, ceramika, kowalstwo artystyczne, snycerka, również muzyka, poezja, literatura, etc... Ogród często zawiera elementy mitologii, legendy, świadomie użytej ekspresji, mistycyzmu, kosmosu. Ogród w pojęciu dzieła sztuki to jedyny wytwór zawierający, w sposób świadomy i zaplanowany, konsekwencje zmienności w czasie. Zarówno pory dnia, roku, lat, będący jakby w nieustannym ruchu. Jest też jedyną kreacją artystyczną, którą odbieramy wszystkimi zmysłami zarówno wzrokiem jak i słuchem, smakiem, powonieniem i dotykiem oraz jedynym takim dziełem sztuki do stworzenia, którego niezbędna jest różnorodna wiedza naukowa np. znajomość botaniki, perspektywy czy geometrii. Na ziemi hiszpańskiej powstały dwa style europejskiej architektury ogrodowej, obydwie choć z pozoru tak różne, wniosły do europejskiej sztuki ogrodowej obok własnych zasad i elementów formalnych pierwiastek mistyczny i kosmiczny mający wymiar religijny, odnoszący się do Stwórcy Kreatora. Pierwszy to ogrody hiszpańsko –arabskie a drugi ogrody Antonio Gaudiego.

FORMOWANIE SIĘ STYLU HISZPAŃSKO-ARABSKIEGO NA PÓŁWYSPIE IBERYJSKIM

RAJ ZIEMSKI, RAJ KORANICZNY

Alhambra, pałace hiszpańskie oraz Patio Lwów

Ryc. 1. Alhambra, Dziedziniec Lwów, rzut. Źródło: rys. W. BURKIEWICZ wg. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, s. 72

Fig. 1. Alhambra, The Courtyard of Lions. Source: W. BURKIEWICZ wg. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, p. 72

Ryc. 2. Alhambra, Dziedziniec Lwów Źródło: fot. W. Burkiewicz

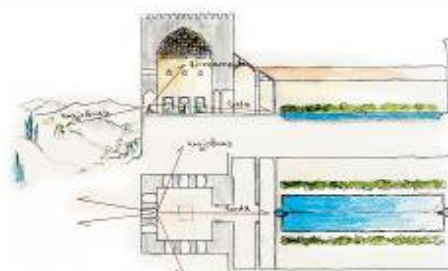
Fig. 2. Alhambra, Courtyard of Lions Source: photo. W. Burkiewicz

Arabowie przybyli na Półwysep Iberyjski w VIII wieku ale ich pełna dominacja przypada na wiek X, czasy kalifatu Cordoby, wówczas to powstają wielkie konstrukcje Abderrahmana III. Powstaje Medina Zahara ze swoimi pałacami zajmującymi ponad 100 hektarów powierzchni, otoczonymi tarasowymi ogrodami pełnymi przepychu jak w Babilonii czy Bizancjum. Ostateczny styl ogrodu hiszpańsko - arabskiego formował się w ciągu siedmiu wieków obecności arabskiej na Półwyspie Iberyjskim. Następujące po sobie kolejne inwazje wojowniczych ludów z północy Afryki, Almorawidów a szczególnie Almohadów stopniowo przynosiły powściągliwość, surowość i ascetyzm zasad pierwotnego islamu, redukując nadmierny przepych i ostentacyjność z epoki Abderrahmana. Andaluzyjski islam stawał się bardziej skierowany ku wnętrzu, intymności, prywatności, duchowości. Tworzył się układ ogrodu jako przestrzeni zamkniętej, typu prostokątne patio o dwu osiach z jednym lub dwoma portykami na dłuższej z nich, z niewielkim zbiornikiem wodnym, czterema parterami z roślinnością. Ogród chroniący prywatność muzułmanina i jego rodziny, zamknięty z czterech stron, będący przedłużeniem domu, ośrodkiem domowego życia.

Ryc. 3. Alhambra, Dziedziniec Mirtów; Źródło: fot. W. Burkiewicz

Figure 3. Alhambra, The Courtyard of Mirties Source: photo. W. Burkiewicz

Alhambra, Wzrost Górnego i Niższego Arabów, wice Pedro Miró (Arabski); Nils, krajów i kłopotów

Ryc. 4. Alhambra, Dziedziniec Mirtów; woda, krajobraz, kosmos, Źródło: ryc. W. Burkiewicz wg. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, s. 62

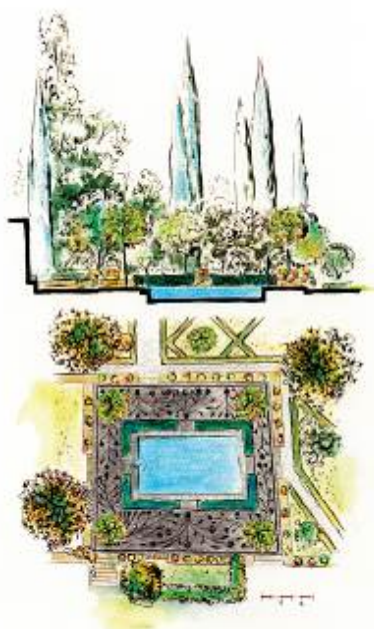
Figure 4. Alhambra, The Courtyard of Mirties; water, landscape, cosmos, Source: illustration W. Burkiewicz acc. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, p. 62

Panowanie arabskie na Półwyspie Iberyjskim kończy epoka Królestwa Granady (1238-1492). To za czasów królów nazaryjskich Granady ostatecznie uformował się styl ogrodu hiszpańsko-arabskiego a powstałe w tym czasie kreacje ogrodowe Alhambry i Generalife to szczytowe osiągnięcie owego stylu i zarazem najpiękniejsze europejskie ogrody wszechczasów. Cechą charakterystyczną królewskich ogrodów Granady od początku była intymność, kontemplacyjność, duchowość a wyjątkowe piękno tych ogrodów zostało osiągnięte za pomocą bardzo skromnych środków materialnych jedynie dzięki umiejętnemu użyciu elementów naturalnych, prostym i przemyślanym układom przestrzennym gdzie woda, rośliny, niebo, wyrafinowana – ale nie pompatyczna architektura – a wszystko to użyte z taktem oraz umiarem, zdradzające wrażliwość kreatorów, będące ziemskim zmaterializowaniem koranicznego raju.

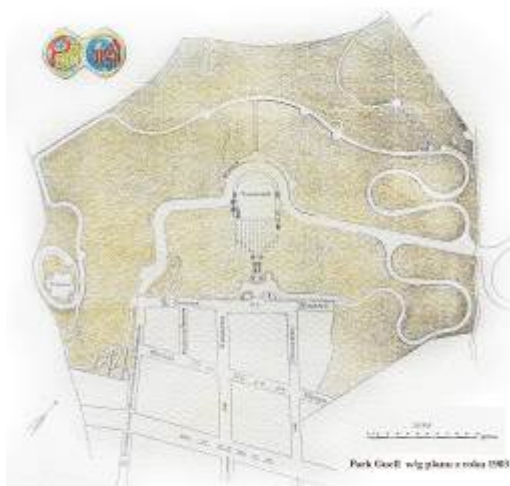
W ogrodach hiszpańsko-arabskich nie ma monumentalizmu renesansowych i barokowych ogrodów włoskich czy francuskich, nie ma rozbudowanych osi kompozycyjnych, rzeźb, skomplikowanych układów wodnych, efektownych fontann i kaskad, sztucznych grot i labiryntów, a jednak mimo użycia tak skromnych elementów formalnych, stworzono niezwykle dzieła, najbardziej wyrafinowane kreacje ogrodowe Europy, które kontempluje się wszystkimi zmysłami. Dziedziniec Lwów w kompleksie Alhambry to najwybitniejszy przykład hiszpańsko-arabskiej sztuki ogrodowej. Ogradowe patio, pierwotnie ukwiecone

i wonne, stanowi centralne miejsce prywatnych zabudowań królewskich. Prostokątny dziedziniec jest otoczony krążgankami o koronkowych i kunsztownych zdobieniach, jego centrum stanowi fontanna z misą podtrzymywaną przez 12 marmurowych lwów, tryskających wodą. Z czterech stron dziedzińca z wnętrza zabudowań pałacowych wąskimi kanałami wypływa woda w kierunku fontanny. Ta fontanna o niezwyklej ekspresji artystycznej posiada również bardzo ważne znaczenie symboliczne, religijne i praktyczne dla muzułmanina, wszak w Koranie napisano: „Zanim wierzący pogrąży się w modlitwie powinien dokonać rytualnego obmycia”¹.

Dziedziniec Lwów oraz ściany pawilonów królewskich zdobią liczne wersety z Koranu oraz poety Ibm Zamrak sławiące króla i jego ogrody: „Oto ogród w którym są rzeczy tak niezwykle, że sam Bóg nie mógłby stworzyć nic piękniejszego.”, lub „Ogrodem jestem co ozdabia piękno”². Zaiste trudno o piękniejsze opowiadanie czym jest ogród...

Alhambra, jeden z ogrodów El Partal, rzut i przekrój

Park Guell, wylgłhano o roku 1911

Ryc. 5. Alhambra, jeden z ogrodów El Partal, rzut i przekrój; Źródło: rys. W. Burkiewicz wg. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, s. 101

Figure 5. Alhambra, one of the gardens El Partal outline and cross-section; Source: illustration W. Burkiewicz acc. F. PRIETO MORENO Los Jardines de Granada, ERISA, Madrid, 1983, p. 62

Ryc. 6. Park Guell; Źródło: rys. W. Burkiewicz wg. Planu ogólnego Parku opublikowanego w „A. y Con.” (I–1911)

Figure 6. Park Guell; Source: Illustration: W. Burkiewicz according to the general plan of the Park published in „A. y Con.” (I–1911)

Dziedziniec Mirtów – El Patio de Los Arrayanes – znajduje się w części oficjalnej zabudowań królewskich Alhambry. Na jednym z końców wydłużonego patio, z obszernym basenem pośrodku, znajduje się potężna wieża Comares mieszcząca Salę Tronową zwaną też Salą Ambasadorów. Zdobi ją misterna kopuła symbolizująca siedem teolo-

¹ Prieto Moreno Francisco – El jardín hispanomusulman. Ed. OBRA CULTURAL DE LA CAJA DE GRANADA, Col. Temas de nuestra Andalucía nr 33, Granada 1975

² J.w.

gicznych niebios. Król zasiadając na tronie widział otaczający krajobraz a jednocześnie wzrok jego kierował się w stronę tafli wody Dziedzińca Mirtów gdzie odbijała się potężna wieża symbolizująca jego władzę. Król siedział na tronie pod sklepieniem niebieskim niczym w centrum wszechświata, panował nad ziemią i wodą. Owo wprowadzenie elementów mistycznych i kosmosu do przestrzeni ogrodu jest jedną z charakterystycznych cech ogrodu hiszpańsko-arabskiego. Arabowie zanim dotarli i podbili większość Półwyspu Iberyjskiego przemierzali ogromne przestrzenie północnej Afryki, poznali kulturę Egiptu, Bliski Wschód, Persję, ziemię Mezopotamii, Bizancjum, oraz Azję Mniejszą.³ W okresie po upadku Imperium Rzymskiego stali się nośnikami kultury antycznej dla Europy. Ale na podbitym Półwyspie Iberyjskim istniały żywe tradycje ibero-celtyckie oraz wpływy grecko-punickie, rzymskie i wizygockie. Niektórzy badacze twierdzą, że ogrody hiszpańsko-arabskie są pochodzenia perskiego, tyle że kultura Persów znana była na terenie dzisiejszej Hiszpanii już od czasów rzymskich. Wielkie dzieła kultury i sztuki powstają zawsze na styku cywilizacji, z syntezy wielu kultur, różnorodności i wpływów. Po upadku Cesarstwa Rzymskiego taka synteza dokonała się na Półwyspie Iberyjskim, kluczowym elementem było zetknięcie się świata arabskiego z wielokulturową tradycją iberyjską. Taka też jest prawdziwa geneza stylu hiszpańsko-arabskiego w sztuce ogrodowej. Ogrody hiszpańsko-arabskie były uosobieniem i wyobrażaniem tu na ziemi koranicznego raju, a ten raj miał dla pustynnych plemion nomadów bardzo konkretną postać – Oazę – stąd wyjątkowe znaczenie i prezencja wody oraz charakterystyczna roślinność i prostota. Ktoś pięknie określił wspaniałe ogrody Alhambry i Generalife jako spełnione marzenie pustynnych ludów, które ciągle odczuwały pragnienie. Arabowie wnieśli też do sztuki ogrodowej elementy mistycyzmu tak charakterystyczne dla tych ludów pustyni.

Ryc. 7. Park Guell, jeden z wiaduktów, często mamy trudność z określeniem co jest jeszcze formą naturalną a co stworzoną przez Gaudiego; Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 7. Park Guell, on one of the flyovers; it is often hard to say what is natural and what is Gaudi's creation; Source: fot. W. Burkiewicz

Ryc. 8. Park Guell, wiadukty parku oraz inne elementy zbudowane z rodzimej skały są całkowicie zjednoczone z przestrzenią, w której powstały; Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 8. Park Guell, flyovers of the park and other elements built of genuine rock are fully united with the space in which they were created; Source: photo. W. Burkiewicz

Jednocześnie andaluzyjski islam przejął ze świata antycznego sam układ przestrzenny ogrodu pochodzący od rzymskiego wirydarzu oraz elementy starożytnego hortus pinguis. Istotna była też miejscowa tradycja ogrodu, która istniała i rozwijała się zarówno przed jak i po inwazji muzułmanów. Andaluzyjskie patio, kastyljskie (tolekańskie) cigarrales, carmenes Granady, pozos hiszpańskiej Galicji, katalońska masia czy terraple, to różne nazwy w istocie tego samego zjawiska – niewielkich przydomowych ogrodów istniejących od wieków na Półwyspie Iberyjskim, gdzie misa lub niewielki zbiornik wodny, często jedno owocowe drzewo czy winorośl, kilka zawieszonych na murze donic z kwiatami i niewiele

³ Col.– El Gran Arte, Arquitectura, vol. 15, EL ISLAM-. Ed. Salvat, Barcelona 1987, s. 674–675

więcej elementów jest w stanie stworzyć piękną przestrzeń ogrodu. Styl hiszpańsko-arabski nie jest wyłącznie dziełem andaluzyjskich Arabów, współczesne założeniom Alhambry i Generalife są wspaniałe ogrody Alkazaru w Sewilli, w tym samym stylu, charakterze i klimacie, ale zaprojektowane i zrealizowane dla królów katolickich.

STYL HISZPAŃSKO-ARABSKI PO EPOCE PANOWANIA ARABSKIEGO W HISZPANII

Z czasem styl ogrodów hiszpańsko-arabskich przeniknął do Europy a po odkryciu Ameryki nastąpiła jego projekcja do Nowego Świata. Styl hiszpańsko-arabski pozostał żywy i niezmiennie inspiruje architektów krajobrazu. W czasach bardziej współczesnych, wystarczy wspomnieć tak wybitnych kreatorów ogrodów jak Winthuysen, twórca ogrodów Moncloa w Madrycie czy Rubio i Tuduri z realizacją Parku Guinardo w barcelońskiej dzielnicy o tej samej nazwie. Kiedy Forestier dyrektor i konserwator parków i promenad paryskich, architekt krajobrazu ukształtowany na wzorcach francuskich geometrycznych ogrodów klasycznych, przebudował Park Marii Luisy w Sewilli z okazji Wystawy Iberoamerykańskiej w roku 1929, stworzył dzieło całkowicie w duchu ogrodu hiszpańsko-arabskiego i zarazem tak oryginalne, że jest uważany z renowatora tego stylu. Należałoby jeszcze wspomnieć o jednym czynniku, który wpłynął na powstanie stylu hiszpańsko-arabskiego w sztuce zakładania ogrodów – to ziemia Półwyspu Iberyjskiego, jej klimat, krajobraz i przestrzeń. Kiedy znajdziemy się w ogrodach Generalife i skierujemy wzrok na południe, zobaczymy wiecznie ośnieżone szczyty gór Sierra Nevada. To bodaj jedyne takie miejsce w świecie śródziemnomorskim gdzie w upalne, letnie dni można ochłodzić się na ośnieżonych górskich stokach i kilka godzin później, korzystać z kąpieli w gorących wodach Morza Śródziemnego. Nie trudno odgadnąć dlaczego to te ziemie wybrały pustynne plemiona nomadów na swój ziemski i koraniczny raj.

Ryc. 9. Park Guell, Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 9. Park Guell; Source: photo. W. Burkiewicz

Ryc. 10. Park Guell; Teatro Griego, ława ceramiczna
Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 10. Park Guell; Teatro Griego, ceramic bench;
Source: photo. W. Burkiewicz

Śródziemnomorski krajobraz Katalonii, a ogólniej Natura, ukształtowały osobowość twórczą najbardziej niezwykłego i nowatorskiego architekta 20. wieku – Antonio Gaudiego. Juan Bergos Masso, architekt i artysta, ulubiony uczeń Gaudiego zanotował wiele wypowiedzi architekta na temat architektury, sztuki, konstrukcji i wielu innych kwestii, wśród nich dotyczących Natury w kontekście architektury i krajobrazu. Gaudi powiedział między innymi, że „Wielką Księgą, zawsze otwartą i którą należało by nieustannie studiować jest

księga Natury," a dalej "Wszystko pochodzi od Wielkiej Księgi jaką jest Natura a dzieła człowieka są niczym wydrukowane stronicie tej Księgi."⁴

Gaudi obserwował Naturę, czytał tę wielką Księgę od wczesnych lat dzieciennych. Analizował przestrzeń oraz świat Natury ożywionej i nieożywionej od najmniejszych jej elementów aż do monumentalnych form skalnych. Uświadomił sobie, że w całym swoim bogactwie i różnorodności, Natura nie tylko może być nieskończoną inspiracją dla architektury i sztuki oferując w sensie estetycznym niezliczoną ilość form, kolorów faktur, struktur ale Natura jest "mądra" i logiczna a przez to też piękna, jej prawa w zastosowaniu do form architektonicznych czy konstrukcyjnych pozwalają otrzymać budowle stabilne, racjonalne, ekonomiczne i logiczne, a szczególnie gdy budujemy krajobraz i tworzymy w krajobrazie.

Ryc. 11. Ogród Can Artigas; Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 11. Can Artigas Garden; Source: photo. W. Burkiewicz

Ryc. 12. Ogród Can Artigas; Źródło: fot. W. Burkiewicz

Fig. 12. Can Artigas Garden; Source: photo. W. Burkiewicz

Natura we wszelkich przejawach swoich organicznych form jest najdoskonalszym budowniczym, którego warto poznawać, podglądać, uczyć się jak z mądrej księgi. Wielki architekt rozumiał też, że człowiek i jego dzieła również stanowią część Natury oraz, że mogą współuczestniczyć lub być składnikami ogólnej harmonii przestrzeni. Własny i oryginalny styl szczególnie w architekturze krajobrazu Antonio Gaudiego formował się stopniowo w ciągu kolejnych lat działalności architekta. Najwybitniejszym i najdojrzałym jego dziełem jest barceloński Park Guell. Istnieje wszak jeszcze jedna realizacja niezwykłego Katalończyka, przez lata zapomniana, opuszczona i zdewastowana, to ogród zwany Can Artigas w górskiej miejscowości Pobla de Lillet w Prepirenejach katalońskich. Autor tego artykułu współpracując przez lata z profesorem Juanem Bassegodą, ówczesnym dyrektorem Królewskiej Katedry im. Gaudiego Politechniki Barcelońskiej, wykonał dokładne studia, które potwierdziły, że autorem projektu tego uroczego ogrodu był Antonio Gaudi. Powstał on w latach kiedy budowano barceloński Park a sam Gaudi skierował do jego realizacji kilku rzemieślników spośród ekipy realizującej Park Guell.⁵

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, wykonałem projekt rewaloryzacji oraz nadzorowałem prace nad odbudową tej zapomnianej perełki architektury ogrodowej, tak

⁴ Las Conversaciones de Gaudi con Juan Bergos, Separado de la revista – HOGAR Y ARQUITECTURA – nr 112, Ed. Madrid, 1974

⁵ Burkiewicz W. – Habla Gaudi – p.111–113. Ed. Museu Diocesa de Barcelona, Barcelona, 2007

ważnej dla poznania całokształtu twórczości Gaudiego. Barceloński Park Guell oraz ogród Can Artigas, zwany dziś małym Parkiem Guell, to dwie realizacje najpełniej pokazujące na czym polega esencja stylu Antonio Gaudiego w architekturze krajobrazu.

Oba ogrody posiadają wiele cech wspólnych, choć istotne są też różnice. Park Guell pomyślany pierwotnie jako miasto-ogród dla 60 prywatnych rezydencji, założono na jednym ze wzgórz otaczających Barcelonę zwanym Montanya Pelada, terenie nasłonecznionym ale skalnym, suchym, niemal pozbawionym naturalnych cieków wodnych o niewielkiej różnorodności roślinnej.

Z kolei ogród Can Artigas zaprojektowany został dla przemysłowca tekstylnego Joana Artigas Alart, na niewielkim terenie znajdującym się w sąsiedztwie jego fabryki jako ogród prywatny i kameralny. Założono go na stromych zboczach po obu stronach górskiego odcinka rzeki Llobregat. Tu woda, jej obfitość, wartki nurt, charakterystyczny szum i dynamika są elementami wodącymi. Ogród Can Artigas jest ogrodem pełnym wilgoci, naturalnej, bujnej i różnorodnej roślinności, silnych kontrastów światła i cienia, jest też ogrodem pomyślanym do kontemplacji od wewnątrz i ku wnętrzu przestrzeni ogrodu. Zamknięty bez dalekich perspektyw i widoków, ukryty w głębokim wąwozie rzeki Llobregat pozostaje praktycznie niezauważalny z zewnątrz. Park Guell przeciwnie, można podziwiać z wielu miejsc mając jak na dłoni całą jego przestrzeń, a dla spacerujących krętymi drózkami otwiera coraz to nowe widoki również dalekie perspektywy w kierunku Barcelony i morza. Te dwie realizacje krajobrazowe wzajemnie się uzupełniają dzięki odmiennym kontekstom przestrzennym, w których powstały. Doskonale też ilustrują najważniejsze cechy oryginalnego stylu kształtowania krajobrazu przez Antonio Gaudiego, które powodują, że mamy do czynienia ze stylem nowym i nowatorskim zarówno w sensie estetycznym, formalnym, jak też w samej filozofii budowania krajobrazu i architektury ogrodowej.

Pierwsza cecha to pokora i respektowanie charakteru miejsca przyszłej inwestycji. Gaudi potrafił doskonale wykorzystać walory miejsca nie zatracając a wręcz wzmacniając jego charakter i respektując naturalne cechy. Montanya Pelada zanim rozpoczęto tworzyć na jej zboczach miasto ogród, była terenem gdzie znajdowało się wiele grot, jaskiń oraz innych form skalnych, do dziś zachowały się niektóre z nich wykorzystywane na potrzeby infrastruktury Parku jako bary, toalety, sklepiki z pamiątkami. Dla zapewnienia wygodnej komunikacji na całym terenie stworzono układ dróg o różnym przeznaczeniu doskonale wpisujący się w tektonikę zbocza, dróg krętych (wszak Natura nie zna linii prostej) z trzema wiaduktami dla łagodniejszego pokonania różnic wysokości. Wielka infrastruktura drogowa nie tylko nie naruszyła charakteru krajobrazu, ale wzbogaciła go. Prace niwelacyjne zostały wykonane tylko w najbardziej niezbędnym zakresie a wszystkie wiadukty, tzw. Wielki Portyk oraz inne elementy zostały wykonane w całości z rodzimego kamienia, z którego zbudowana jest Montanya Pelada. Architektura wiaduktów, odmienna dla każdego z nich, do złudzenia przypomina grotę oraz naturalne formy skalne. Gaudi nie naśladował Natury, on ją tworzył, posługując się jedynie językiem form naturalnych, który opanował do perfekcji tworząc własną opowieść. Zarówno w Parku Guell jak i w ogrodzie Can Artigas odnosimy wrażenie uczestniczenia w Biblijnym akcie tworzenia Świata oraz doznajemy poczucia ogromnej dynamiki. Oto z litej skały zaczynają wyłaniać się formy, które przekształcają się stopniowo w struktury architektoniczne czy rzeźbiarskie, stając się wiaduktami, rampami, ławkami, wielkimi donicami dla roślin, rzeźbami, barierkami, wykuszami widokowymi. Często mamy trudność z określeniem co jest jeszcze formą naturalną a co stworzoną przez człowieka, gdzie kończy się Natura a zaczyna Gaudi.

Ten niezwykły architekt uważał, że tworząc krajobraz lub przekształcając go należy preferować roślinność autochtoniczną, właściwą dla miejsca, co miało swój głęboki sens praktyczny. Taka roślinność pozostaje w harmonii z przestrzenią, jest też wytrzymała i łatwa w utrzymaniu. Dziś Park Guell posiada bogatą szatę roślinną, ale w czasach Gaudiego, sadzono tam jedynie rośliny, które od zawsze porastały zbocza Montanya Pelada – sosny, palmy, algarrobo, jałowce, dąb zimozielony (encina), agawy, oraz rozmaryn, tymia-

nek, rośliny skalne czy drzewa oliwne i niewiele więcej. To wszystko powoduje, że Park Guell i ogród Can Artigas tworzą najbardziej harmonijne, wręcz perfekcyjne kreacje krajobrazowe jakie kiedykolwiek powstały w Europie, całkowicie zjednoczone z przestrzenią, w której powstały a nawet zbudowane z tej przestrzeni, piękne, naturalne i logiczne.

Pochylone kolumny oraz filary wiaduktów czy innych budowli nie wynikają z kaprysu ani ekstrawagancji architekta a jedynie z prostej logiki, że wypadkowa sił działających na pochylone kolumny przechodzi dokładnie przez środek ich osi więc są przez to bardziej stabilne i racjonalne.⁶ Gaudi nie kopiował Natury jedynie podpatrywał jej prawa, formy i twórczo przekształcał. Był prekursorem nowych technologii w budownictwie. Mosty, wiadukty czy inne niezwykle formy to w rzeczywistości żelbetowe struktury prefabrykowane, które jedynie „ubierał” dając im naturalne i niepowtarzalne kształty. Był też prekursorem w pojęciu sztuki nowoczesnej. Sławna sinusoidalna ława z mozaiki ceramicznej zamykająca plac tzw. Teatro Griego w Parku Guell, została wykonana z potłuczonych odpadów fabrycznych, kafli, płytek, talerzy, filiżanek, szkła butelkowego i innych materiałów a do urzekających plafonów w tzw. Templo Dorico wykorzystał nawet potłuczone ceramiczne lalki oraz inne zabawki z epoki.

Antonio Gaudi stworzył styl całkowicie własny, którego punktem wyjścia oraz inspiracją stał się otaczający świat Natury pojmowany jako świat piękna i harmonii nie tylko w sensie estetycznym, formalnym ale również z powodu swej racjonalności, logiki i symbiozy.

SPANISH-ARABIC GARDENS AND ANTONIO GAUDI'S GARDENS; TWO STYLES OF EUROPEAN GARDEN ART

INTRODUCTION

GARDEN – EXTRAORDINARY ARTISTIC CREATION

The history of garden art and in particular the art of creating landscape is a part of history of art and it is probably the most beautiful part of it. It is also a most complex art form, composed and created of all areas of art, at least in the classical concept. Therefore a garden is composed not only of architecture, but also sculpture, painting, ceramics, artistic blacksmithing, woodcarving as well as music, poetry, literature, etc. The garden often includes elements of mythology, legends, deliberately used expression, mysticism, as well as outer space. The garden in the meaning of the work of art is the only product that in a conscious and planned manner includes the consequences of variation in time. Both the time of day, year, ages, as if constantly moving. It is also the only artistic creation, which we perceive with all our senses both the sight and hearing, taste, smell and touch, and it is the only work of artistic creation which requires a diverse scientific knowledge, such as the knowledge of botany, perspective or geometry. Two styles of European garden architecture originated in Spain; both the styles, although apparently different, introduced the mystic and cosmic elements of religious dimension referring to the Creator to the European garden art apart from their own rules and principles. The first ones are the Spanish-Arabic gardens and the other is the gardens of Antonio Gaudi.

Arabs came to the Iberian Peninsula in the 8th century but their full dominance falls in the 10th century, the times of Cordoba's caliphate, then the largest constructions of Abderrahmane III were created.

⁶ Las Conversaciones de Gaudi ...*Op. cit.*

Medina Zahara is constructed with its palaces covering over 100 hectares of area, surrounded by terraced gardens full of splendour just as in Babylon or Byzantium. The final style of Spanish-Arabic garden was formed over the seven centuries of Arabic presence in the Iberian Peninsula. The successive invasions of warlike peoples of North Africa, the Almoravids and especially the Almohads gradually brought restraint, austerity and asceticism of the original principles of Islam, reducing the excessive splendour and flamboyance of the Abderrahmane's epoch. The Andalusian Islam was becoming more oriented towards the interior, intimacy, privacy, spirituality. It created the garden as an enclosed space, in a shape of a rectangular patio with two axles with one or two porticos on the longer of them, with little water basins, and four floors with vegetation. The garden protecting the privacy of a Muslim and his family closed at four sides, being an extension of the house, the centre of home life.

The Arabic rule in the Iberian Peninsula ends with the era of the Kingdom of Granada (1238–1492). This is in the times of the Nazarian kings of Granada when the style of Spanish-Arabic garden was finally formed, and the garden creations of Alhambra and Generalife are the crowning achievement of this style; at the same time Europe's most beautiful gardens of all times. The characteristic feature of the royal gardens of Granada from their beginning was their intimacy, contemplation and spirituality; the outstanding beauty of gardens was achieved with the use of very modest material resources only with the skilful use of natural elements and simple and smart spatial systems with the water, plants, sky, refined but not pompous architecture – all these used with tact and moderation displaying the sensitivity of the creators and presenting terrestrial materialization of Kuranic paradise.

The Spanish-Arabic gardens do not feature grandiosity of renaissance and baroque gardens of Italy and France; there are no extensive compositional axes, sculptures, complex water systems, effective water fountains or cascades, artificial grottos nor labyrinths; however, despite of the use of such modest formal elements the unusual works were created – the most sophisticated garden creations of Europe, which are contemplated with all senses. The Courtyard of Lions in the complex of Alhambra is the most outstanding example of Spanish-Arabic garden art. The garden court, originally flowered and fragrant, constitutes the central place of royal private buildings. A rectangular court is surrounded with galleries of filigree and masterly ornaments; its centre is the fountain with a basin supported by 12 water gushing marble lions. The water comes through narrow channels of the four sides of the court towards the fountain. This fountain of an extraordinary artistic expression has also very significant symbolic meaning, religious and practical for a Muslim, as the Quran quotes: "Before a believer plunges in the prayer he should make a ritual ablution"⁷.

The Courtyard of Lions and the walls of royal pavilions are decorated with numerous verses of Quran and the poet Ibn Zamrak praising the king and his gardens: "Here is the garden with unusual things as even God could not create anything more beautiful" or

"The garden is what adorns beauty"⁸. Indeed, a better description of what a garden would be is hard to find...

The Courtyard of Mirties, El patio de los Arrayanes, is located in the official part of the royal Alhambra buildings. The powerful Tower of Comares, which houses the Hall of the Throne – also called the Hall of Ambassadors, is situated at one of the ends of the extended court with an ample water pool in the centre. It is decorated with a delicate dome symbolising seven theological heavens. The king sitting on his throne could see the surrounding landscape and at the same time he turned his eyes to the water mirror of the Court of Mirties which reflected the powerful tower symbolising his authority. The king

⁷ Prieto Moreno Francisco – El jardín hispanomusulmán. Ed. OBRA CULTURAL DE LA CAJA DE GRANADA, Col. Temas de nuestra Andalucía nr 33, Granada 1975

⁸ Ibidem.,

would sit on the throne under the blue firmament as in the centre of the universe; he had the power over the land and water. This introduction of mystical and cosmic elements to the space of a garden is one of the characteristics of the Spanish–Arabic garden. Before the Arabs arrived and conquered most of the Iberian Peninsula they had travelled along vast areas of North Africa; they had learnt the culture of Egypt, Near East, Persia, Mesopotamia, Byzantium and Asia Minor.⁹ In the period after the fall of the Roman Empire they would become the carrier of antique culture to Europe. But in the conquered Iberian Peninsula there were present Ibero–Celtic traditions as well as Punic Greek, Roman and Visigoth influences. Some researchers claim that Spanish–Arabic gardens are of Persian origin, but the culture of Persians was already known in the area of contemporary Spain from Roman times. Great works of art and culture are always formed at the interface of civilisation of the synthesis of many cultures, diversity and influences. After the fall of the Roman Empire, the synthesis took place in the Iberian Peninsula; the key element was the contact of the Arabic world with the multicultural Iberian tradition. This is also the true genesis of the Spanish–Arabic style in the garden art. Spanish–Arabic gardens were the embodiment and imagining of the Quranic paradise here on earth, and this paradise for desert tribes had a very concrete form – the Oasis – hence the exceptional importance and the look of water as well as the characteristic vegetation and simplicity. Someone has beautifully described the gardens of Alhambra and Generalife as the dream of desert peoples, who constantly suffered from thirst. The Arabs introduced the elements of mysticism to the garden art, which are so characteristic for the peoples of the desert.

At the same time Andalusian Islam borrowed from the ancient world the same spatial layout of the garden dating from the Roman *viridarium* as well as the elements of ancient *hortus pinguis*. Equally important was the local tradition of a garden, which had existed and developed both before and after the invasion of Muslims. Andalusian patio, Castilian (of Toledo) *cigarrales*, *carmenes* of Granada, *pozos* of Spanish Galicia, Catalan *masia* or *terraple*, are just different names for essentially the same phenomenon – a small home garden which have existed for centuries in the Iberian Peninsula, where the basin or a small tank of water, often one fruit tree or vine, a few flower pots hanging on the wall and a few more items, are able to create a beautiful garden space. The Spanish–Arabic style is not only a work of Andalusian Arabs; the amazing gardens of Alkazar in Sewilla, in the same style and climate but designed and completed for Catholic Kings are contemporary to the Alhambra assumptions.

SPANISH–ARABIC STYLE AFTER THE EPOCH OF ARABIC RULE IN SPAIN

With time the style of Spanish–Arabic gardens seeped into Europe, and after the discovery of America, the projection of New World followed. The Spanish–Arabic style has remained vivid and it has continuously inspired architects of landscape. In more contemporary times it is enough to mention such outstanding creators of gardens as Winthuysen, the creator of Moncloa in Madrid or Rubio and Tuduri with the realisation of Guinardo Park in the district of Barcelona of the same name. When Forestier, the director and conservator of parks and promenades of Paris, the architect of landscape educated on the samples of French geometry of classical garden, refurbished the Park of Maria Louisa in Seville for the Ibero–American Exhibition in 1929, he created the work fully in Spanish–Arabic style, and at the same time as original, that he is considered to be the renovator of this style. One other factor, which influenced the origins of the Spanish–Arabic style in the art of gardens, is worth mentioning – it is the land of the Iberian Peninsula, its climate, landscape and space. When you are in the gardens of Generalife and you direct your eyes to the south, you will see tops of Sierra Nevada mountains eternally covered with snow. This is probably the only such place in the Mediterranean area, where in hot summer days it is possible to cool down in the mountains covered with snow and a few hours later have a swim in the hot waters of the Mediterranean Sea. It is not hard to guess why

9 Col.– El Gran Arte, Arquitectura, vol. 15, EL ISLAM-. Ed. Salvat, Barcelona 1987, s. 674–675

these lands were chosen by the desert tribes of Nomads as their Earthly Quranic paradise.

ANTONIO GAUDI'S GARDENS – LANDSCAPE, ART, MYSTICISM

The Mediterranean landscape of Catalonia and in general the Nature shaped the creative identity of the extraordinary and innovative architect of the 20th century – Antonio Gaudi. Juan Bergos Masso, the architect and artist, a favourite student of Gaudi, noted down many expressions of Gaudi about the architecture, art, design and many other things including the Nature in the context of architecture and landscape. Gaudi said, among other things, that: "the Great Book, always open to study permanently is the Book of Nature," and followed: "Everything comes from the Great Book, as the Nature is, and the works of people are like the printed pages of that Book."¹⁰

Gaudi observed the Nature, he read this great Book from his early childhood. He analysed space and the world of animate and inanimate Nature from the smallest of its components up to the monumental forms of rocks. He found out that in all its richness and variety the Nature can be an indefinite inspiration for architecture and art providing numerous forms, colours, textures and structures in an aesthetic sense; but Nature is "smart" and logical and through that it is also beautiful – its rules in relation to architectural or structural forms allow for obtaining stable, rational, and logical structures, in particular when the landscape is built and the when the creation is made within the landscape.

Nature in all its manifestations of organic forms is the most perfect constructor that is worth knowing, watching and learning as if from a wise book. The great architect also understood that the man and his works form a part of Nature and that they may interact or form components of overall harmony. Gaudi's proper original style particularly in landscape architecture would form gradually over the subsequent years of his architectural activity. His most outstanding and most mature work of art is Park Guell in Barcelona. Nevertheless there is another work of this exceptional Catalan, which was forgotten, abandoned and devastated; and this is a garden called Can Artigas in the mountainous town of Pobla de Lillet in the Catalonian Pyrenees. The author of this article for years collaborating with Professor Juan Bassegoda, the chief of Antonio Gaudi Royal Chair of the Barcelona University of Technology, carried out thorough studies, which confirmed that the author of the project design of this beautiful garden was Antonio Gaudi. It was built in the years when the park in Barcelona was being constructed, and Gaudi personally sent several craftsmen of the team building of Park Guell to construct the above mentioned park.¹¹

In the 90s of the last century I prepared the design of restoration and subsequently I supervised the works on the reconstruction of this forgotten pearl of garden architecture so important for understanding of lifetime achievements of Gaudi. Park Guell of Barcelona and the Can Artigas garden called today a little Park Guell are two productions best showing the essence of Antonio Gaudi's style in landscape architecture.

Both gardens have many features in common, although there are also some significant differences. Park Guell was originally conceived as a garden-city for 60 private residences; it was founded on one of the hills surrounding Barcelona named Montanya Pedrada, in direct sunlight but on the rocky and dry area almost without natural watercourses with little plant diversity.

Can Artigas garden; on the other hand, was designed for textile industrialist Joan Artigas Alart, on a small area in the vicinity of his factory as a private and intimate garden. It was

10 Las Conversaciones de Gaudi con Juan Bergos, Separado de la revista – HOGAR Y ARQUITECTURA – nr 112, Ed. Madrid, 1974

11 Burkiewicz W. – Habla Gaudi – p.111–113. Ed. Museu Diocesa de Barcelona, Barcelona, 2007

founded on the steep mountain slopes on both sides of the Llobregat River. Here the water, its abundance, its lively stream, the characteristic humming sound and the dynamics are the leading elements. The garden of Can Artigas is full of natural moisture, luxuriant and diverse vegetation, strong contrasts of light and shadow; this is also a garden designed for contemplation from the inside and towards the inside of the space of the garden. The garden closed without distant prospects and views, hidden in a deep gorge of the Llobregat River remains virtually unnoticeable from the outside. Park Guell, on the contrary, can be seen from many places having at a glance all its space; and for those walking along the winding paths lanes it opens even more distant perspectives as well as the views towards Barcelona and the sea. These two productions of landscapes complement each other due to different spacious contexts in which they were created. They ideally illustrate main characteristics of the original style of landscape by Antonio Gaudi, which prove that we are dealing with a new innovative style both in terms of aesthetic and formal meaning, as well as in terms of the very philosophy of building landscape and garden architecture.

The first characteristic is the humility and the respect for the nature of future investment. Gaudi was able to use the qualities of the location perfectly not losing but even strengthening its character and respecting the natural features. Before the foundation of the garden-city on its slopes, Montoya Pelada was the area with many caverns, caves and other rock forms – some of them have been preserved up to now, and a few of them are used for the purposes of the Park's infrastructure as bars, toilets, shops with souvenirs. To ensure convenient communication throughout the whole area the system of roads for various purposes was designed which perfectly blends in the tectonics of the slope; with winding roads (after all Nature does not know a straight line) and with three flyovers to overcome height differences in a smoother way. The great road infrastructure has not compromised the character of the landscape but contributed to its enrichment. The levelling works were carried out only in the most necessary range and all flyovers, the so called Great Portico and other elements were made in whole of the genuine stone of which Montanya Pelada is formed. The architecture of flyovers, different for each of them, is confusingly similar to caverns and natural rock forms. Gaudi did not imitate nature, he created it using the language of natural forms, which he perfected while creating his own story. Both in Park Guell and in the garden of Can Artigas we have the impression of participating in the Bible act of World Creation and we experience a sense of massive dynamics. And here out of the solid rock come out the forms which are gradually converted to architectural or sculpture forms becoming flyovers, ramps, benches, large flower pots for plants, sculptures, barriers, or panoramic bays. It is often hard to determine what is still the natural form and what was created by a man, where the Nature ends and Gaudi begins. This extraordinary landscape architect believed that by creating or converting the landscape it is necessary to preserve the native vegetation, appropriate for the area which had its deep practical meaning. Such vegetation remains in harmony with space; it is robust and easy to maintain. Park Guell today has rich vegetation but in the times of Gaudi only the plants which had always covered the slopes of the Montanya Pelada hill were planted: pines, palm trees, junipers, algarrobo, evergreen oaks (*encina*), agaves, and rosemary, thyme, rock plants and olive trees and a little more. Thanks to all these Park Guell and Can Artigas gardens create a harmonious, even the most perfect creations of landscapes ever created in Europe, completely united with the space, in which they were created, and built in this space they are beautiful, natural and logical.

The inclining columns and pillars of flyovers or other structures do result from the fantasy or extravagance of the architect but only from the pure logic that the resultant forces acting on the inclined column pass directly through the centre of the axis so they are, therefore, more stable and rational.¹² Gaudi did not copy Nature – he only analyzed its rules and forms and creatively transformed them. He was a precursor of new technologies in

¹² Las Conversaciones de Gaudi con...*Op. cit.*,

the construction industry. Bridges, flyovers and other unusual forms are in fact prefabricated reinforced structures, which he only "dressed" providing them with natural unique shapes. He is also a precursor of the modern art concept. The famous sinusoid bench with ceramic mosaics closes the square named Teatro Griego in Park Guell; it was made of broken factory waste, tiles, plates, saucers, cups, bottle glass and other materials; and the enchanting ceilings in the so called Templo Dorico include even the broken elements of ceramic dolls and other toys from the epoch.

Antonio Gaudi created his own original style which starting point and inspiration was the surrounding world of Nature perceived as the world beauty and harmony not only in an aesthetic formal sense but also because of its rationality, logic and symbiosis.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Abu Zacaria Amed Ibn , Sevillano, Tratado de la Agricultura, Madrid, 1878
- [2] Bassegoda Nonell J. El Gran Gaudi, ed. AUSA, Sabadell (Barcelona), 1989 Bassegoda Nonell J. El Mestre Gaudi, ed. Pages, Lleida 2011. Torres Balbas, La Alhambra y el Generalife, Plus-Ultra, Madryt, seria-Los Monumentos Cardinales de España, tom VII
- [3] Burkiewicz W. Habla Gaudi, Ed. Museu Diocesa de Barcelona Barcelona 2007, p.111-113
- [4] Clifford D., History of Garden Design, London ,1966
- [5] Collins ,g. r. The Drawings of Antonio Gaudi, New York, 1977
- [6] Collins, G. R. y Bassegoda J. The Designs and Drawings of Antonio Gaudi, Princeton, 1983
- [7] Fariello F., Architettura dei giardini, Edizioni dell'Ateneo, Roma 1967
- [8] Fouquier et A. Duchene, Des Divers Styles de Jardins, Emile PAUL, Editeur, PARIS 1914
- [9] Garrut y Roma, J.M. Genesis del Parque Guell, Barcelona, 1971
- [10] Gaudi, Habitat, Naturaleza y Cosmos, praca zbiorowa, ed. Lunverg, Barcelona 2001
- [11] Historia de los Parques y Jardines de España, praca zbiorowa. Ed. Fomento de Construcciones y Contratas S.A. Madrid, 2001
- [12] Marques de Lozoya, Jardines, ed. Ciguena, Madrid, 1951
- [13] Marquesa de Casa Valdes, Jardines de España, ed. Graficas Morverde S.A., Valencia 1987
- [14] Martinell C. Gaudinismo, ed. Amigos de Gaudi, Barcelona, 1954
- [15] Prieto Moreno F. Los Jardines de Granada, ed. Erisa, Madrid, 1983
- [16] Rafols, J.F. Gaudi, Barcelona 1929
- [17] Rose N., Spanish Gardens, London 1924
- [18] Rubio y Tuduri N.M. El Parque Guell espacio libre de la ciudad, Barcelona Atraccion, Barcelona 1926
- [19] Tori, T. El mundo enigmático de Gaudi, Madrid, 1983
- [20] Winthuysen X., Jardines clasicos de España, Madrid 1930

O AUTORZE

Witold Burkiewicz, architekt krajobrazu i scenograf. Absolwent Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej. Stypendysta Rządu Hiszpańskiego oraz Real Catedra Gaudi w Barcelonie. Ukończył studia podyplomowe na Politechnice Barcelońskiej w specjalnościach -architektura krajobrazu, konserwacja zabytków i miejsc zabytkowych, architektura Antonio Gaudiego. Posiada wiele realizacji w Polsce i Hiszpanii, e-mail: artimagen@yahoo.es

ABOUT THE AUTHOR

Witold Burkiewicz, architect of landscape and stage designer. Graduate of the Department of Architecture of the Gdańsk University of Technology. Scholar of Spanish government and Real Catedra Gaudi in Barcelona. He graduated from post-diploma studies in the University of Technology of Barcelona in the specialty of the architecture of landscape, historic monuments restoration and the architecture of Antonio Gaudi. He possesses numerous implementations in Poland and in Spain; e-mail: artimagen@yahoo.es